

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-7-83-32>

УДК 82-3.09[Сартр+Триф]:94

Братусь І.В.¹, Гунька А.М.², Стрельцова С.В.³
Київський університет імені Бориса Грінченка

«ЗРУЧНЕ» І «НЕЗРУЧНЕ» МИНУЛЕ В РОМАНІ «НУДОТА» (ЖАН-ПОЛЬ САРТР) ТА ПОВІСТІ «ІНШЕ ЖИТТЯ» (ЮРІЙ ТРИФОНОВ)

Анотація. У статті розглядається інтеграція історичної пам'яті крізь призму літературних творів. За основними об'єктами дослідження обрані роман Жан-Поля Сартра «Нудота» (1938) та повість Юрія Трифонова «Інше життя» (1975). В дослідженні відстежено культурно-історичний контекст написання творів та відображення в них ідей трансформації історичного минулого. Особлива увага надається розумінню подій крізь призму особистої та суспільної пам'яті. В статті подані сподівання, страхи та попередження авторів. Основна проблема полягає у свідомому та несвідомому фальшуванні минулого, неможливості дослідника постійно бути об'єктивним, вповні оцінити значення того чи іншого явища. Зазначається, що трансформація реальності в історичне дослідження стала домінуючою у аналізованих творах Сартра та Трифонова. Побіжно в дослідженні ми торкаємося мотивації діяльності історика.

Ключові слова: Сартр, Трифонов, історична пам'ять, тоталітаризм, «застій», минуле.

Bratus Ivan, Gunka Anna, Streltsova Svetlana
Borys Grinchenko Kyiv University

"CONVENIENT" AND "INCONVENIENT" PAST IN THE NOVEL

"NAUSEA" (JEAN-PAUL SARTRE) AND THE STORY "ANOTHER LIFE" (YURI TRIFONOV)

Summary. The article deals with the integration of historical memory through the prism of literary works. Jean-Paul Sartre's novel "Nausea" (1938) and Yuri Trifonov's novel "Another Life" (1975) were selected as the main objects of study. The study traces the cultural and historical context of writing the works and reflecting in them the ideas of transformation of the historical past. Particular attention is paid to understanding events through the prism of personal and public memory. The article presents the authors' hopes, concerns and warnings. The main problem lies in the conscious and unconscious falsification of the past, the inability of the researcher to be constantly objective, to fully assess the significance of a phenomenon. It is noted that the transformation of reality into historical research has become dominant in the analyzed works of Sartre and Trifonov. In the study, we briefly touch on the motivation of the historian. It is the mental component that is key in the division of the past into "convenient" and "inconvenient" (the classification is conditional; it exists only to make it easier to understand the accents of writers). The "convenient" past is the comfortable assimilation by most people; it explains everything and makes people's lives logical, progressive and understandable. All "complex issues" are retouched and there is a colossal falsification in which "the present conducts the past". To come to terms with such a "past" means to provide oneself with certain tools in the constructs of memory. The "uncomfortable" past introduces its researcher to continuous external and internal contradictions, which are exacerbated depending on the depth of analysis. The departure from traditions causes the disintegration of the convenient matrix of memories and actualizes the search for a "new identification". Rejection of established ideas is not only and not so much an intellectual somersault – it is a kind of moral choice, which usually appears within the "program of honesty with oneself." The researcher seems to come out of the vicious circle of falsifications and tries to find "his way" by touch. At the same time, his psyche is under intense pressure, he is teetering on the brink of losing socialization, and even the "omnipotent author" states that success is not guaranteed. The article contains an analysis of the works of the Soviet era for a better understanding of the realities of the time.

Keywords: Sartre, Trifonov, historical memory, totalitarianism, "stagnation," the past.

Постановка проблеми. Сьогодні зацікавлення минулим посилюється – люди зрозуміли, що без аналізу історії дуже важко не тільки об'єктивно оцінити теперішнє, але й робити «передбачення» майбутнього, аналізувати ймовірний розвиток (чи деградацію). Безумовно, що в двадцятому столітті ми можемо спостерігати коріння багатьох сьогоденішніх негараздів. Суспільні зрушення, деформація особистості та постійний тиск на індивідуума спричинили формування певного типу мислення, що втілюється

в літературних творах. Саме відповідь на складнощі життєвих перепетій не могла «вкластися» в «стандартні» шаблони, вимагала від письменників шукати нові форми осягнення дійсності. Подекуди ці пошуки «уводили» митців за межу стандартної логіки, надаючи їй чудернацьку внутрішню організацію.

Відчуття пронизливого дисонансу з буттям не полишало творчість Жана-Поля Сартра та Юрія Трифонова – їх твори (з різними градаціями) просякнуті безвихіддю, тривожним очікуванням

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-2611>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4455-1640>³ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4612-911X>

і густим «туманом безнадії». Юрія Трифонова це стосується здебільшого у зрізі його «зрілої» творчості. І саме в такій «гнітючій атмосфері» виокремлювалося відчуття письменниками минулого, формувалася індивідуальна концепція осмислення історії. Специфіці подібного пошуку й присвячена наша розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецька дослідниця Алейда Асман є одним з провідних фахівців з трансформації пам'яті. Вона глибоко і філософічно подає це питання: «В современных научных исследованиях памяти доминирует проблема прошлого как конструкта, который создается человеком в зависимости от его актуальных возможностей и потребностей. Слово «тень» в заглавии книги подчеркивает, напротив, аспект несвободы последующих поколений от травматического прошлого и невозможности обходиться с ним по своему усмотрению» [1, с. 13].

Кремцов Л. дослідив «міську» та побутову тему в творчості Юрія Трифонова. В своїй розвідці вона дійшла думки, що: «"Городская тема" имеет в русской литературе давние традиции, связанные с именами Ф. Достоевского, А. Чехова, М. Горького, М. Булгакова. Первооткрывателем «новой городской прозы» стал Ю. Трифонов. Его повести 70-х годов – «Обмен», «Предварительные итоги», «Долгое прощание», «Другая жизнь», «Дом на набережной» – содержат анализ каждодневной жизни московской интеллигенции. В них не происходит никаких крупных общественных событий, потрясений, трагедий; но нравственность человека проходит суровые испытания на будничном, семейном уровне, и оказывается, что выдержать такие испытания не легче, чем в экстремальных ситуациях» [9, с. 136–137].

Творчість Сартра так характеризує М. Дремов: «Конфликт между героем и бытием, поразившая его сознание болезнь, симптомами которой становятся нарушения простейших его, сознания, операций, развиваются на фоне острого конфликта Рокантена с окружающим обществом. Среди образов романа вторым по объему (и по значимости) является образ Бувиля, крупного приморского города. Герой постоянно исследует город, размышляет о нем, воссоздает его историю и его портрет» [6, с. 124].

Зв'язок між Сартром-філософом і Сартром-письменником виразно продемонструвала Ольга Сунайт: «Не случайно Хайдеггер называл философа Сартра скорее писателем, а вот писатель Набоков говорил о Сартре как о философе, который обращается еще и к ресурсам художественного творчества. В данном случае именно набоковское замечание особенно интересно» [11, с. 201].

Ми також присвятили творчості Юрія Трифонова та історико-літературному контексту ХХ століття низку досліджень [2; 3; 4; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У нашій статті порівнюються творчі концепції Жана-Поля Сартра та Юрія Трифонова, досліджується їх ставлення до історії.

Мета статті. Головною метою є визначення ставлення до «зручної» та «незручної» історії в творчих концепціях Жана-Поля Сартра та Юрія Трифонова.

Виклад основного матеріалу. Тема трансформації реальності сьогодні розглядається

в дуже широкому спектрі. Безумовно, що реалізм намагався дати логічну, чітку картину дійсності, відтворити найменші дрібниці й спробувати «надати відповіді» на «болючі питання». Але майстри слова здебільшого розуміли, що зосередженість на видимій частині світу призводить до браку значної частини «компонентів» (при цьому ці «компоненти» часто-густо є вирішальними). Подібні метаморфози призвели до формування в літературній традиції «кафкіанської дійсності», що постійно балансує на межі абсурду: «Особисті переживання письменника трансформувалися в дивовижну комбінацію відчуттів / передчуттів, що стали пророчими для ХХ ст. Домінуючим відчуттям стала «загубленість»... Подібні фактори спричинили «розмиття» особистості, знищення елементів самоідентифікації. Спираючись на художнє узагальнення, Кафка демонструє стрімку динаміку осмислення відчуття втрати самоідентифікації» [5, с. 44–45].

Саме відхід від реальності в спробі наблизити цю реальність став домінуючим у аналізованих в цьому дослідженні творах Сартра та Трифонова. Сартр, звісно, більш вільний в трактуванні та чудернацькій подачі химерних образів, а Трифонов почасти «змушений» був дотримуватись умовностей «застійного» часу, глибше «ховати» сутність творів у помірній формі. Для Сартра маркером «зустрічі з справжньою реальністю» стала «нудота», для Трифонова – «сон». Саме в такому «стані» критичне осягнення дійсності призводить до її «зламу», до необхідності розробляти нові форми її осмислення, аналізу та «примирення» з «справжньою дійсністю», що є здебільшого «незручною».

Подібні процеси відбуваються в некомфортній для психіки атмосфері – мислячі індивіди змушені виходити за рамки ustalених понять і дещо відчувають себе «піонерами внутрішнього космосу», до того ж змушені протидіяти настирливій «суспільній думці». Дослідники відзначають цю специфіку пошуку, але наполягають на її необхідності: «...динамика індивідуальної і колективної пам'яті ставить гораздо більше проблем, ніж коли дає відповідующих рішень. Однак, як замечает Дирк Бекер, и нерешенные проблемы полезны. Их полезность заключается в том, что "беспокоящие нас малые или большие проблемы служат постоянным напоминанием о том, что у нас еще далеко не все под контролем. Следовательно, необходимо постоянно мобилизовывать ресурсы не только ментального, но и материального свойства, чтобы спросить себя, а нельзя ли все-таки решить эту до сих пор не решенную проблему"» [1, с. 14].

Саме ментальна складова є ключовою в розподілі минулого на «зручне» і «незручне» (класифікація умовна, існує лише задля легшого розуміння акцентів письменників). «Зручне» минуле полягає у комфортному засвоєнні більшістю людей, воно все пояснює та робить життя людей логічним, поступальним і зрозумілим. Всі «складні питання» ретушуються та відбувається колосальне фальшування («теперішнє диригує минулим»). Змиритися з таким «минулим» дозволяє забезпечити себе визначеними інструментами в конструктах пам'яті.

«Незручне» минуле вводить свого дослідника в суцільні зовнішні та внутрішні протиріччя, що

загострюються в залежності від глибини аналізу. Відхід від традицій спричиняє розпад зручної матриці спогадів і ініціалізує пошук «нової ідентифікації». Відмова від усталених уявлень не тільки й не скільки інтелектуальний кульбіт – це своєрідний моральний вибір, що виникає в рамках «програми чесності з собою». Дослідник ніби виходить з порочного кола фальшувань і намагається навпомацки віднайти «свій шлях». При цьому його психіка зазнає шаленого тиску, він балансує на межі втрати соціалізації і навіть «всемогутній автор» констатує, що успіх не гарантовано.

Головний герой роману «Нудота» Сартра розуміє, що неможливо чесно втиснути історичні факти в свої шаблони: «Звичайно, він міг усе це встигати, але де докази?» [10, с. 16]. Історик обирає між «зручною» для себе позицією і «історичною правдою». Звісно, що саму правду він також не може побачити у «тумані минулого». Але головний герой нудоти розуміє, що правда не може бути постійно зручною та догоджаючою. Не можна постійно її припасовувати у відповідності до «історичної доцільності». Ця саме думка притаманна й герою повісті «Інше життя» історика Сергію, яку він транслює в суперечці з колегами:

«– Историческая целесообразность, о которой ты толкуешь, – говорил Сережа, – это нечто расплывчатое и коварное, наподобие болота...

– Это единственно прочная нить, за которую стоит держаться!

– Интересно, кто будет определять, что целесообразно и что нет? Ученый совет большинством голосов?» [11, с. 276]. Трифонов стверджує, що наполягання на доцільності призводить до болота (в кінці повісті це болото зображене в метафоричному сні Ольги «Они стояли перед маленьким лесным болотцем. «Что это?» – спросила Ольга Васильевна. «Это шоссе, – сказала женщина. – Вон стоит ваш автобус». Она протягивала руку, показывая на заросли осоки на противоположной стороне болотца» [11, с. 349]).

Що ж автори пропонують у якості альтернативи «історичній доцільності»? В пошуках правди розкривається сутність історії, її невловимість і неможливість легкої побудови універсальної моделі. Ця модель – фікція, зроблена заради зручності викладання історії у школі, заради політичної доцільності чи внаслідок обмеженості сприйняття («побутового рівня»).

У Трифонові цей «рівень» уособлює дружина Сергія. Для неї його невдоволеність історичними пошуками – загадка: «Но что с ним происходило? Она не могла понять. Не потому, что была чересчур занята работой, лабораторией, сложными отношениями, которые существовали в ее мире так же, как повсюду, – она, кстати, умеет ладить с людьми и не боится сложностей, – но потому, что его предмет представлялся ей странным слитком простоты и тайны» [11, с. 286]. Вона не могла збагнути невловимої сутності досліджень Сергія, не могла розгледіти «проблему». Хоча й сама науковець. Трифонов уособлює в дружині Сергія еклектику банальної побутової логіки та екстраполяцію лабораторних досліджень (якими займається Ольга).

Спочатку Трифонов демонструє нерозуміння Ольгою вектору історії, її масштабу: «Что, казалось бы, могло быть проще того, что уже было? Всякая

наука озабочена движением вперед, сооружением нового, созданием небывалого, и только то, чем занимался Сережа, – история, – пересооружает старое, пересоздает былое» [11, с. 286]. Таким чином історія протиставляється «серйозним» наукам, що «спрямовані вперед». Видається, що може бути простішим ніж зафіксувати «минуле»? Сартр висміює таке ставлення: «Мене чимдалі дужче посідає думка, що ніколи нічого не можна довести. Це лише мої сором'язливі припущення, вони всього-на-всього перелічують його дії, – але я дуже добре усвідомлюю, що це лише мої здогади, це просто спосіб поєднання всіх набутих знань. Нема жодного проблеску з боку Ролебона. Ледачі й похмурі факти забарно розташовуються за тим ладом, що я їм хочу надати, і одразу ж стає видно, який він їм чужий. Таке враження, що всі мої висновки – плід моєї уяви» [10, с. 16].

Зосередженість на фактах минулого конструє «зручну історію», що може бути використана для доведення чи спростування тих чи інших тверджень. І раптом заглиблення в історичний процес надає несподіваний результат – емоції дослідника примішуються до фактажу, суб'єктивність набуває загрозливих масштабів і накопичення знань відштовхує від суті осмислення дійсності (в її минулому прояві). Історія виявляється має ефект мокрого мила – чим дужче його стискати, тим більше воно вислизає. «Пляшковим горлом» осмислення дійсності стала її формалізація – інструментарій дослідника занадто умовний, аби вловити невидиму сутність. З подібними проблемами стикається окрім історії й психологія. Сартр розумів це і вклав у роздуми головного героя «Нудоти» вражаюче резюме багаторічних клопітких шукань: «І ще. Мені здається, що герої будь-якого роману куди правдоподібніші і принаймні цікавіші за мого маркіза» [10, с. 16].

Сартр писав «Нудоту» в тридцятих роках ХХ століття в Франції – над світом нависла тінь фашизму. Трифонов писав «Інше життя» в сімдесятих роках ХХ століття в СРСР, коли вирував «застій». Для «звичайної радянської людини» історія була більш ніж «визначена». Ідеологічна система з раннього дитинства масивно вкладала певне бачення історичних процесів, надаючи кожному з них певну «оцінку». Трифонов так зображає цю «логіку»: «История представлялась Ольге Васильевне бесконечно громадной очередью, в которой стояли в затылок друг к другу эпохи, государства, великие люди, короли, полководцы, революционеры, и задачей историка было нечто похожее на задачу милиционера, который в дни премьер приходит в кассу кинотеатра «Прогресс» и наблюдает за порядком, – следит за тем, чтобы эпохи и государства не путались и не менялись местами, чтобы великие люди не забегали вперед, не ссорились и не норовили получить билет в бессмертие без очереди» [11, с. 286].

Звичайно, історики, що «обслуговували режим», і були схожі на «міліціонерів». Вони пильнували порядок і послідовність, помилки в слідуванні «радянській матриці» каралися за «писаними» і «неписаними» законами. Трифонов розумів, що між умовно «радянською» і «антирадянською» історією знаходиться уявна «секретна локація», що дозволяє досліднику уникнути пе-

реслідувань та працювати без явних компромісів з сумлінням. «Однако Сережа очень мучился на этой простой милицейской должности. И тут-то заключалась тайна. Было недоступно ее уму. Почему нельзя посидеть усердно в архивах месяца, два, три, пять, сколько нужно, вытащить из гигантской очереди все, что касается московской охранки накануне Февраля, и добросовестно это вытасченное обработать? Ведь не надо создавать невиданного» [11, с. 286]. Загадка історика має внутрішню природу – ззовні вона видається «таємницею». Побутова логіка Ольги – зібрати факти і написати/захистити дисертацію, піднятися ще на один щабель радянських соціальних сходів. Захист дисертації в СРСР передбачав (окрім наукової складової) ідеологічно вивернені постулати та вміння домовлятися з тими «хто вище» (хабарі, послуги, «зв'язки» тощо).

Тим незрозумілим був «пошук невідомого». Трифонов бачив, що СРСР знаходиться напередодні змін, оскільки все почало набувати абсурдності.

Колапс в Радянському Союзі розпочався заздалегідь до «перебудови». Пізніша «перебудова» була явищем, що поєднувало в собі заплановані та спонтанні процеси. Можливо, що заплановані процеси були відірвані від реальності, а спонтанні настільки унікальні, що сприймалися досить повільно. Подібне роздвоєння вже давно вразило «радянську людину» – сотні мільйонів мешканців «одної шостої» вже навчилися казати одне, робити друге, думати третє. Поет Роберт Рождественський так описав цей стан у вірші «Його кредо» (1986): «Я тебе скажу без лишніх фраз / относительно проблем земных: / пусть у нас / все будет, как у нас! / Лишь бы в магазинах – / как у них! / Для того, / чтоб жизнь ласкала глаз, / надо сделать больше выходных. / Стану я идейным, / как у нас, / если будут фильмы, / как у них. / Не люблю я истин прописных. / Лично мне / хватило б в самый раз, / если б я – / с зарплатой, как у них, – / ничего б не делал! / Как у нас».

Вже в цій поезії ми бачимо розширення до сить гострої сатири – перекидався місток у площину ідеології. Накопичений досвід боротьби з бюрократією, пияцтвом, безгосподарністю розширився в можливість позитивного співставлення з Заходом. І Захід ставав у цьому порівнянні вже зі знаком «плюс», що вважалося нечуваним ще зовсім нещодавно. Поети інколи тонко відчують подібні зрушення в суспільстві. Сам Р. Рождественський зберіг «прорадянську» орієнтацію, хоча в деяких питаннях перебував у своєрідній «опозиції».

Саме така подвійність наштовхувала мислячих людей на думку про неспроможність радянської системи перейти рубіж ХХІ століття, дозволяла навіть «офіційним» письменникам тримати «дулю в кишені» – в друкованих текстах бриніла прихована зневага та зневага. Ось так починається твір Трифонова «Нетерпіння» з серії «Полум'яні революціонери»: «К концу семидесятых годов современникам казалось вполне очевидным, что Россия больна. Спорили лишь о том: какова болезнь и чем ее лечить? Категорические советы, пророчества и проклятья раздавались в стране и за границей, на полутайных собраниях, в многоразовных газетах, модных журналах, в кинжальных подпольных

листках. Одни находили причину темной российской хвори в оскудении национального духа, другие – в ослаблении державной власти, третьи, наоборот, в чрезмерном ее усилении, одни видели сразу в домашних ворах, иные в поляках... Были и такие, что требовали до конца разрушить этот поганый строй, а что делать дальше, будет видно. Да что же происходило? Вроде бы все шло чередом: росли города, бурно раскидывались во все стороны железные дороги, дельцы нагребали состояния, крестьяне бунтовали, помещики пили чай на верандах, писатели выпускали романы, и все же с этой страной творилось неладное, какая-то язва точила ее. Всю Россию томило разочарование. Разочарованы были в реформах, разочарованы в балканской войне, власть разочаровалась в своих силах, народолюбцы разочаровались в народе. Появилось много людей, уставших жить. "Русская земля как будто потеряла силу держать людей!" – говорил с горечью писатель, что страдал всех гарантулом» [13, с. 257]. Подібні алюзії з радянською дійсністю тоді проходили цензуру, вони мали і певне підґрунтя в обставинах особистого життя авторів.

Ми сьогодні схильні розглядати радянську систему в ручищі знеособленого кафкіанського світу. В ньому замішані всі і ніхто, «неписані» закони системи («Замку», суду з «Процесу») керують життям людей, можуть в будь який момент покарати чи нагородити за «певним унікальним внутрішнім алгоритмом» – його неможливо дізнатися. Його можна тільки «відчутти» (ставши «винтиком системи»). На природу такого зрощення з «системою» суспільства в СРСР казали щось на кшталт: «Мы рождены, чтоб Кафку сделать былью» (народе перефразування рядка з пісні «Все выше» («Авиамарш»), «невиновных – наказать, непричастных – наградить»). Апофеозом радянського абсурду виступає сюжет оповідання Трифонова «Недовге перебування в камері тортур» (посил до Кафки у назві) – головний герой ображений на товариша молодих років за те, що той його «топив» під час «проробки» у часи сталінських «чисток». Але коли він наважився через десятиліття закинути тому звинувачення в подібній підлості, то з жахом дізнається від нього про те, що той його рятував, а не «топив». Просто пам'ять і образа зіграли злий жарг з його свідомістю.

Але ідеологію формували люди і вони знали «формулу успіху» проходження цензури. Без таких «знань» неможливо було реалізуватися в науковій чи культурній царині, творці наражалися на обструкцію чи конали в тушпикових ходах нескінченного лабіринту. Для Трифонова подібною «провідною зіркою» була друга дружина Алла Пастухова, що працювала провідним редактором книжкової серії «Полум'яні революціонери» Видавництва політичної літератури СРСР. Саме ця серія була покликана була «оживити» образ революціонерів, надати «нового звучання» гаснучим «зіркам революції», що ледь пробивалися до «людських сердець» крізь морок побутових і особистісних проблем СРСР сімдесятих. Алла Пастухова долучала до створення серії багатьох яскравих постатей того часу, багато з яких не були взірцями «офіціозу». Та це окрема тема.

Важливо зрозуміти, що в сімдесятих роках офіційні комуністичні образи сприймалися вже

як бутафорія, що нав'язувалася правлячим режимом. Тільки деякі «прийоми» дозволяли пролонгувати існування хоч якихось «зачіпок» з народними масами. Про це згадує в інтерв'ю народний депутат Верховної Ради СРСР у 1989–1991 рр. від Запоріжжя В. Челишев згадував: Юність немов розщепила особисте пісенне коло. В особистому колі ми слухали бардів, співали свої пісні, які часто мали політичний підтекст. Але серед бардівських пісень були й "комсомольська богиня", і "комісари в пильних шоломах"... Але була щирість. А от в офіційні щирість змінилася на якусь гру в революцію, у спробу омолодити її у свідомості нових поколінь ("А Ленін такою молодой, и юный Октябрь впереди"...). І на тлі цих брехливих залипих старі революційні пісні здавалися чимось більш природним. І в редакційному застіллі хто-небудь заводив "Там вдаль за рекой зажигались огни"... і всі підхоплювали» [7, с. 300].

Мова йде про пісню: «И вновь продолжается бой, / И сердцу тревожно в груди. / И Ленин такой молодой, / И юный – Октябрь впереди!», що слугувала взірцем (поряд з «Невловимими месниками» (60-ті – 70-ті) та іншими проектами) «нового образу» «справжньої партії». Для «оживлення» використовувалася агресивна бас-гітара та ударні інструменти (відчайдушний крок з боку радянської культури, що позиціонувала себе оплотом боротьби з «рок музикою»). Як не дивно, але подібні кроки мали ефект (хоча й не зовсім той, на який розраховували ідеологи). Природу цього ефекту непогано зображує дослідник радянської минувшини Юрій Каганов, що наводить наступні відомості: «правозахисник, дисидент Іван Макара так згадує про своє ставлення до радянських пафосних пісень: «Ми любили з них дурачитися. Напевно в такому сенсі найпопулярнішою була пісня зі словами: "И Ленин такой молодой, и юный Октябрь впереди". Сприймали ці пісні і навіть співали як своєрідний анекдот з гіпертрофованим піонерським ентузіазмом. Дуже патріотично і віддано співали з відповідними жестами і мімікою. Одного разу в турпоході, пам'ятаю, спускалися разом з другом з гори і співали настільки патріотично, що сім'я бойків, що згрібала сіно, ще довго дивилася за нами вслід. Зрештою, старий плюнув вслід, покрутив пальцем коло лоба і приступив до своєї роботи...» [7, с. 302].

Але не варто вважати, що рецепт «успіху» міг бути простим за радянських часів. «Зілля» треба було варити обережно – «Пісня про Леніна» в ті ж часи зазнала значних обмежень і не була широкодоступна. Ось перша її строфа: «Ещё глядят двуглавые орлы / С высот Кремля на улицы Москвы, / Летят сухие листья над рекой, / Ильич прощается с Москвой» (1970).

Вважається, що цензура вгледіла в фразі «Ильич прощается с Москвой» натяк на посягання на «безсмертність вождя світового пролетаріату». Тобто спроба «оживити» Леніна зазнала фіаско – партійні функціонери не були готові розстатися з «мумією вождя». Не знайшла поширення й інша подібна пісня – занадто сильна була її паралель з «застійними» реаліями: «Когда росла парадная шумиха, / И зал хвалебной речью в честь вождя зацвёл, / Ильич поднялся и неспешно, тихо / С торжественного митинга ушёл» (1970).

Вертаючись до предметів нашого дослідження, ми можемо спостерігати динаміку історичного дослідження в залежності від настрою науковця. В «застій» фактично вибору вже не стало – офіційна лінія була занадто відірвана від реальності, а «інакодумство» автоматично призводило до певних «наслідків». Тим не менше Трифонов зображує пошук історика таким чином: «Сережа сидел в архивах с утра до вечера. Заполнил выписками тридцать шесть толстых общих тетрадей. Тридцать шесть! Она недавно пересчитала. И все-таки чего-то ему не хватало – какого-то последнего знания, последнего опыта – или, может быть, не хватало страсти, охоты... С ним бывало: вдруг пропадал интерес. Вернее, возникал интерес к чему-то совсем другому. Так было с Францией – вдруг сказал, что исчезло всякое желание ехать: «Мне сейчас не с руки». Позвонили из профкома, сообщили, что группа сократилась и он, к сожалению, не поедет. Выслушал равнодушно и вялым» [11, с. 286]. Що ж малосся під «останнім знанням»? Певно, що йдеться про радянський фантом, про існуючу «невидиму локацію» правдивого ладу. Ніби в якийсь момент «все пішло не так» і треба було «вернутися в точку зламу». Ці ідеї особливо стали популярні в «відлигу» та «перестройку» – щось на кшталт «заповіту Леніна» («Лист до з'їзду»). Ніби можна було натиснути якусь комбінацію ідеологічних «конопок» і СРСР «запрацює як треба».

Ілюзорність подібних шукань сьогодні очевидна, але Трифонов «чіплявся» за подібні сподівання. «Заповіт Леніна» – рання спроба все зробити «як треба». Але аналіз подібних текстів доводить неспроможність вибудувати радянською владою ефективних методів організації на довготривалій період. Це більше нагадувало фантазії: «В число рабочих членов ЦК должны войти преимущественно рабочие, стоящие ниже того слоя, который выдвинулся у нас за пять лет в число советских служащих, и принадлежащие ближе к числу рядовых рабочих и крестьян, которые, однако, не попадают и разряд прямо или косвенно эксплуататоров. Я думаю, что такие рабочие, присутствуя на всех заседаниях ЦК, на всех заседаниях, читая все документы ЦК, могут составить кадр преданных сторонников советского строя, способных, во-первых, придать устойчивость самому ЦК, во-вторых, способных действительно работать над обновлением и улучшением аппарата» [8, с. 342]. Вірність режиму, особиста відданість «справі партії» ставилася вище компетентності, освіти, інших людських якостей та елементарній економічній доцільності (робітники замість своєї роботи повинні будити присутні на нескінченних зборах (суцільний «говорильні»)

Подібні «зачіпки» були настільки примарними, що невинно до них згасав інтерес дослідника. Саме такий образ історика зображений в «Іншому житті»: «Он метался, сначала то, потом другое, потом третье. То история московских улиц, а то охранка, а то и вовсе посторонняя наука. Его стубили метания. Сначала увлекался, потом неизбежно остывал и рвался к чему-то новому. Вечно рвущийся куда-то неудачник» [11, с. 247].

У Сартра головний герой також перебуває в круговерті екзистенціального пошуку, йому «немає за що зачепитися» в «порожнечі буття».

Перебуваючи в очікуванні «нападів нудоти» (зустрічі з «справжньою реальністю»), Антуан Рокантен постійно здійснює спроби «зачепитися» за історичні та життєві дослідження, віднайти «суть буття». Він навіть готовий погодитись з особистим божевіллям – це була б проста відповідь на неналагодженість світу (ніби як з світом все більш менш гаразд, а проблема особисто в Антуані Рокантені, що було б для нього «меншим злом»). Але він відмовляє собі в подібному рятівному твердженні: «Що цікаво: я ні на хвилину не припускаюся думки, що схибнувся, якраз навпаки, доволі виразно відчуваю свою нормальність, зміни стосуються речей. Принаймні саме в цьому мені хочеться переконатися» [10, с. 5].

Порятунок від нападів жорстокості буття головний герой знаходить в переліку «звичайних» речей, намагається повернутися до «зрозумілої картини світу». Ніби облаштований побут і мільйони людей можуть слугувати доказом стабільності буття: «А, може, й справді це був невеличкий напад божевілля? Всіх моїх химер мов не було. Всі неодолені відчуття минулого тижня видаються мені тепер просто кумедними, вони мені нецікаві. Сьогодні ввечері я почувуюся цілком затишно в цьому світі – таким собі справжнім обивателем. Ось моя кімната, що вікнами на північний схід. Унизу – вулиця Інвалідів Війни і будівельний майданчик нового вокзалу. Зі свого вікна я бачу червоні й білі вогні кав'ярні «Відпочинок залізничників» на розі бульвару Віктора Нуара. Щойно прибув паризький потяг. Із будівлі старого вокзалу виливається юрма приїжджих і розтікається вулицями» [10, с. 5].

Та «французький історик» зазнає повної невдачі – він втрачає «смак життя»: «Здається, змінився я сам, – такий висновок найпростіший. І найнеприємніший. Але я все ж мушу визнати: мені властиві такі несподівані трансформації. Річ у тім, що над своїми вчинками я замислююсь украй рідко і зі мною можуть відбуватися всілякі незначні метаморфози – непомітно накопичуються, накопичуються, а потім одного чудового дня відбувається справжня революція. Тож і життя мое набуло такого нерівного й несподіваного характеру. Наприклад, коли я покинув Францію, багато хто назвав мій учинок шаленством. Про моє несподіване повернення по шести роках мандрів можна було теж говорити як про шаленство... Я втупився поглядом у ххмерську статуетку... І раптом мій шестирічний сон пропав. Статуетка на килимку враз зробилася мені огидна й безглузда, я відчув нестерпну нудьгу. Я не міг утямити, чому приїхав до Індокитаю. Що я там забув? Навіщо розмовляв з тими людьми? І з якого дива носив те кумедне вбрання? Моя жага згасла. Та жага, що аж вишлюпувала з мене і роками пошивала в дурні – тепер

я весь ніби спорожнів. Далі ще гірше: просто мене, недбало вивернувшись, манячила якась величезна й знебарвлена думка. Я так і не знаю, що то було таке, але тоді не міг дивитися на неї – така вона мені була огидна... Коли я не помилюся, коли всі ці ознаки, що назбируються довкола, провіщають новий поворот у моєму житті, скажу по щирості – мені лячно. І не тому, що моє життя багате, насичене подіями, неоціненне. Я боюся того, що народжується десь поруч мене, що збирається оволодіти мною і потягти мене – а куди тепер? Невже знову мені доведеться поїхати, залишивши все в стані задумів: мої розвідки, мою книжку? А через кілька місяців чи років прокинутися виснаженим, розчарованим, на нових руїнах. Треба розібратися в собі, поки не запізно [10, с. 7–8].

Головний герой «Нудоти» «зачепився» за дослідження маркіза де Ролебона, за химерну «любов» до Анні... Але все це виявилось марним: «Я вільний: жити далі таким життям немає жодного сенсу – все, що я мав, я згубив, а вигадувати щось нове більше не можу. Я ще молодий і дужий і можу почати все спочатку. Тільки от що починати спочатку? Лише тепер я зрозумів, як сильно сподівався на Анні, як чекав від неї порятунку в найстрашніші для мене хвилини моєї Нудоти. Це минуле померло, як помер і маркіз де Ролебон. Анні прийшла, щоб позбавити мене останньої надії. І от я стою один, як перст, на цій білій вулиці, оточеній садочками. Я сам і я вільний. Але ця воля скидається на смерть» [10, с. 161]. Єдиною «зачіпкою» лишається джазова пісня «Some of These Days» (1910), що тільки підкреслює «відсутність жодної надійної зачіпки».

Трифонов все ж дає якісь слабкі «зачіпки»: «человек есть нить, протянувшаяся сквозь время, тончайший нерв истории, который можно отщепить и выделить и – по нему определит многое. Человек, говорил он, никогда не примирился со смертью, потому что в нем заложено ощущение бесконечности нити, часть которой он сам» [12, с. 289].

Висновки і пропозиції. Ми дослідили різні аспекти «зручної» та «незручної» історії в літературних творах Сартра («Нудота») та Трифонова («Інше життя»), що творили в різних історико-культурних обставинах. Їх об'єднує бажання «залишатися чесним», не йти на «дешеві компроміси». Обидва твори просякнуті гнітючою безнадією та не дають рецептів подолання цього стану. Письменники наділили своїх ліричних героїв філософськими роздумами, що охоплюють широкий спектр ставлення до історії.

Безумовно, що звернення до цих творів допоможе глибше зрозуміти перипетії шукань ХХ століття. В наступних дослідженнях ми плануємо поглибити окремі аспекти та виокремити актуальні сьгодні проблеми «історичного самовідчуття».

Список літератури:

1. Ассман Алейда. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. 328 с.
2. Братусь І.В., Михалевич В.В., Гунька А.М. Історико-культурний контекст написання роману Анатолія Рибакова «Важкий пісок». *Молодий вчений*. 2020. № 3. С. 432–435. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-90>
3. Братусь І.В., Михалевич В.В., Гунька А.М. Деякі аспекти осмислення радянської дійсності в повісті Юрія Трифонова «Інше життя». *Молодий вчений*. 2020. № 4. С. 638–640. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132>
4. Братусь І.В., Михалевич В.В., Гунька А.М. Літературна основа кінофільму «Свій хрест» (1989) (інтерпретація повісті Юрія Трифонова «Інше життя» в добу «перебудови»). *Молодий вчений*. 2020. № 5. С. 451–455. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-92>

5. Братусь І.В., Кузьменко Г.В. Деякі культурно-історичні аспекти самоідентифікації особистості «інтелектуалів» у творах другої половини ХХ століття. *Art-платформа*. Київ, 2020. № 1. С. 39–68.
6. Дремов М.А. Мотивы русской истории в романе Ж.-П. Сартра «Тошнота». *Знание. Понимание. Умение*. 2010. № 1. С. 122–127.
7. Каганов Юрій. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
8. Кременцов Л.П. Русская литература в XX в.: обретения и утраты : учеб. пособие. Москва : Флинта: Наука, 2007. 224 с.
9. Ленин В. Полное собрание сочинений. Том 45. Март 1922 – март 1923. Москва, 1970.
10. Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1993. 464 с.
11. Сунайт Ольга Сергеевна Отторжение «Бытия в себе» в романе Сартра «Тошнота». *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2015. № 16(3). С. 200–207.
12. Трифонов Ю.В. Старик : Роман; Другая жизнь: Повесть. Москва : Сов. писатель, 1980. 350 с.
13. Трифонов Юрий Валентинович. Избранные произведения [Текст] : В 2 т. / вступ. статья А. Туркова. Москва : Худож. лит., 1978. Т. 1: Рассказы ; Нетерпение : роман. 1978. 653 с.
14. Тюльпинов Н. Отблеск другой жизни (Юрий Трифонов. Другая жизнь. Повесть). *Звезда*. 1976. № 2. С. 216–218.

References:

1. Assman Aleyda (2014). Dlinnaya ten' proshlogo: memorial'naya kul'tura i istoricheskaya politika. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye. (in Russian)
2. Bratus Ivan, Mikhalevich Victor, Gunka Anna (2020). Istoryko-kul'turnyy kontekst napysannyya romanu Anatoliya Rybakova «Vazhkyu pisok» [Historical and cultural context of writing Anatoly Rybakov's novel "Heavy Sand"]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], no. 3, pp. 432–435. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-90> (in Ukrainian)
3. Bratus Ivan, Mikhalevich Victor, Gunka Anna (2020). Deyaki aspekty osmyslennyya radyans'koyi diysnosti v povisti Yuriya Tryfonova «Inshe zhyttya» [Some aspects of understanding the Soviet reality in Yuri Trifonov's novel "Another Life"]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], no. 4, pp. 638–640. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132> (in Ukrainian)
4. Bratus Ivan, Mikhalevich Victor, Gunka Anna (2020). Literaturna osnova kinofil'mu «Sviy khrest» (1989) (interpretatsiya povisti Yuriya Tryfonova «Inshe zhyttya» v dobu «perebudovy») [Literary basis of the movie "Your Cross" (1989) (interpretation of the story of Yuri Trifonov "Another Life" in the age of "perestroika")]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], no. 5, pp. 451–455. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-92> (in Ukrainian)
5. Bratus Ivan, Kuzmenko Halyna (2020). Deyaki kul'turno-istorychni aspekty samoidentyfikatsiyi osobystosti «intelektualiv» u tvorakh druhoyi polovyny XX stolittya [Some cultural and historical aspects of self-identification of the personality of "intellectuals" in the works of the second half of the twentieth century]. *Art-platforma* [Art-platforma]. Kyiv, no. 1, p. 39–68. (in Ukrainian)
6. Dremov, M.A. (2010). Motivy russkoy istorii v romane Zh.-P. Sartra «Toshnota» [The motives of Russian history in the novel by J.-P. Sartre's "Nausea"]. *Znaniye. Ponimaniye. Umeniye* [Knowledge. Understanding. Skill], (1), 122–127. (in Russian)
7. Kaganov Yuri (2019). Konstruyuvannya «radyans'koj lyudini» (1953–1991): ukrains'ka versiya [Construction of the "Soviet man" (1953–1991): Ukrainian version]. *Zaporozhye: Inter-M*. (in Ukrainian)
8. Krementsov, L.P. (2009). Russkaya literatura v KHKH v.: obreteniya i utraty: ucheb. posobiye [Russian literature in the twentieth century: gains and losses: textbook. Allowance]. Moscow: Flinta: Nauka. (in Russian)
9. Lenin, V. (1970). Polnoye sobraniye sochineniy [Complete Works]. Volume 45. March 1922 – March 1923. Moscow. (in Russian)
10. Sartr, Zh.-P. (1993). Nudota. Mur. Slova [Nausea. Wall. Words]. Kyiv: Vid-vo Solomii Pavlichko «Osnovi». (in Ukrainian)
11. Sunayt Olga Sergeevna (2015). Ottorzheniye «Bytiya v sebe» v romane Sartra «Toshnota» [The rejection of "Being in itself" in Sartre's novel "Nausea"]. *Vestnik Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii* [Bulletin of the Russian Christian Academy for the Humanities], no. 16(3), pp. 200–207. (in Russian)
12. Trifonov, Y. (1980). Starik: Roman; Drugaya zhizn': Povest' [Old man: Roman; Another life: A Tale]. Moscow. (in Russian)
13. Trifonov Yuriy Valentinovich (1978). Izbrannyye proizvedeniya [Tekst]: V 2 t. / vstup. stat'ya A. Turkova [Selected works [Text]: In 2 volumes / entry. article by A. Turkov]. Moskva : Khudozh. lit., T. 1: Rasskazy ; Neterpeniye: roman. (in Russian)
14. Tyul'pinov, N. (1976). Otblesek drugoy zhizni (Yuriy Trifonov. Drugaya zhizn'. Povest') [A reflection of another life (Yuri Trifonov. Another life. A story)]. *Zvezda* [Star], no. 2, pp. 216–218. (in Russian)